

A.M.Mirkomilova,
TSHDU talabasi

XITOIY TILIDAGI TO‘RT SONI BILAN BOG‘LIQ IBORALAR TAHLILI

Annotatsiya: Xitoy tilida frazeologik iboralar orasida son bilan keladigan iboralar alohida o‘rin tutadi. Sonlar tilning ajralmas bo‘lagi bo‘lib, insonlar hayoti bilan chambarchas bog‘liq. Sonlarning qo‘llanilishi insoniyat madaniyatining shakllanishining muhim belgisidir. Sonlar nafaqat hisob-kitob qilishda qo‘llanibgina qolmay, ular frazeologik birliklar tarkibida kelib, turli ma’nolarni aks ettiradi. Frazeologik birliklarni o‘rganishda, tarjima qilishda xitoyliklarning urf-odatlarini, madaniyati va so‘zlashuvda keng ishlatiladigan iboralarning kelib chiqish tarixini, hikoya va afsonalarini bilish juda zarur. Frazeologik birliklar har bir tilning lug‘at boyligini tashkil etuvchi til birligi hisoblanadi va ular til birligi sifatida nutqgacha tayyor holda mavjud bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: Frazeologik iboralar, tarix, jamiyat, madaniyat, urf-odat, milliy an’analar, dunyoqarash, metafora, semantika.

Аннотация: Числовые выражения занимают особое место среди китайских фразеологизмов. Числа являются неотъемлемой частью языка и тесно связаны с жизнью человека. Использование чисел - важный символ формирования человеческой культуры. Числа используются не только в арифметике, они также входят во фразеологизмы и имеют разное значение. При изучении и переводе фразеологизмов важно знать историю, рассказы и легенды китайских обычаев, культур и фраз, которые широко используются в речи. Фразеологические единицы - это языковые единицы, составляющие словарный запас каждого языка, и они существуют как единицы языка, готовые к речи.

Ключевые слова: Фразеологические выражения, история, общество, культура, обычаи, национальные традиции, мировоззрение, метафора, семантика.

Annotation: Expressions that come with numbers have a special place among phraseological expressions in Chinese. Numbers are an integral part of language and closely linked to human life. The use of numbers is an important symbol of the human culture formation. Not only are numbers used in arithmetic, but they also come in phraseological units and have various meanings. When studying and translating phraseological units, it is very important to know Chinese customs, culture and the history, stories and legends of the phrases that are widely used in speech. Phraseological units are the linguistic units that make up the vocabulary of each language, and they exist as a unit of language ready for speech.

Key words: Phraseological expressions, history, society, culture, customs, national traditions, outlook, metaphor, semantics.

Frazeologiya yunon tilidan olingan bo‘lib, “phrasis” – ifoda, ibora va “logiya” – o‘rganaman, ya’ni iboralarni o‘rganaman degan ma’noni bildiradi. O‘zbek tilida ibora ikki va undan ortiq so‘zlardan tarkib topgan lug‘aviy birlik bo‘lib, xuddi so‘z kabi

lugʻaviy maʼnoni anglatadi. Xuddi soʻz kabi yaxlit bir maʼnoni anglatadigan bunday til birligi frazeologik birlik yoki frazeologizm deyiladi. Xitoy tilida esa frazeologik birliklarning 95% i toʻrt ieroglifdan tashkil topgan boʻladi. Ibora tuzilishiga koʻra soʻz birikmasiga oʻxshab ketsa ham nutq birligi sanalgan bunday birliklardan tamoman farq qiladi. U soʻz birikmasi kabi har gal nutqning oʻzidagina yuzaga kelmaydi. Til birligi sifatida nutqqacha tayyor holda mavjud boʻladi. Shunga koʻra iboralarni tilshunoslikda turgʻun soʻz birikmasi deb ham yuritiladi. Soʻz birikmasining tarkibidagi soʻzlar oʻz leksik maʼno mustaqilligini saqlagan boʻladi. Iboraning tarkibidagi soʻzlar esa oʻz leksik maʼnosi bilan qatnashmaydi, maʼnosini yoʻqotgan boʻladi. Iboralar ham soʻzlar kabi ifoda va maʼno butunligiga ega. Soʻzning ifodaviy tomonini tovushlar tashkil etsa, iboraning ifoda tomonini esa soʻzlar tashkil etadi.

Frazeologik iboralar ogʻzaki va yozma ijodiyotda hozirgacha oʻzgarmas bir qolipga tushirilgan 熟语 shúyǔ (frazeologiya), 成语 chéngyǔ (turgʻun ibora), 格言 géyán (hikmatli soʻzlar), 谚语 yànyǔ (maqol), 俗话 俗语 sùhuà sùyǔ (matal), 惯用语 guàn yòng yǔ (koʻp qoʻllaniladigan soʻz birikmalari, uch ieroglifdan tashkil topgan), 歇后语 xiēhòuyǔ (ishora, oxirgacha aytilmagan soʻz, yaʼni topishmoq shaklida keladi), jamiyat hayoti davomida oʻzlashtirilgan chuqur mazmun kasb etuvchi turgʻun iboralarni oʻz ichiga qamrab oladi.

Iboralarda xalqning tafakkuri, dunyoqarashi, tabiat va jamiyatga munosabati, turmush tajribalari, milliy xususiyatlari, urf-odat va anʼanalari, eʼtiqodi, irim-sirimlari, rasm-rusumlari, “ruhiy holati, etik va estetik tuygʻulari”, moddiy va maʼnaviy hayoti bilan bogʻliq barcha-barcha narsa oʻzining teran va yuksak badiiy talqinini topadi.

Frazeologik iboralar toʻgʻrisida oʻzbek tilshunosligida dastlab M.I.Umarxodjayev, Sh.A.Gʻaniyeva, G.A.Bayramov (1970), L.K.Bayramova (1983). B.Yoʻldoshevning “Oʻzbek frazeologiyasi va frazeografiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti” nomli monografiyasi (Samarqand 2007), Sh.Raxmatullayevning “Oʻzbek tili frazeologiyasining baʼzi masalalari” Toshkent 1969, A.Mamatovning “Oʻzbek tili frazeologiyasining shakllanishi” Toshkent 1971, turkiy tilidagi frazeologizmlar R. K. Kenesboyev, S. N. Muratov, Sh.R.Usmanova, X.X.Xomidovlar ilmiy ishlar olib borganlar, frazeologiya ilmining asoschisi shveytsariyalik olim Sharl Balli bilan bogʻliqdir. Xitoy tilidagi iboralarni oʻrgangan tilshunos olimlardan 王立群 Wang liqun, 孙宝水 Sunbaoshui, 侯君明 Hou junming, 云生 Yun Sheng, 徐国庆 Xu Guoqing, 何霭人 He Ai-ren, 张世禄 Zhang Shi-lu, 王堇 Wang Qin, 马国凡 Ma Guo-fan, 符淮清 Fu Huai-qing, 墨子 Mo-zi, 唐松波 Tang Song-bo oʻzbek xitoyshunoslari Li Yamey, O.Ochilov, K.Sobiriy, D.Badalbayev va boshqalar ilmiy izlanishlar olib borgan. Xitoy tilidagi frazemalar rus xitoyshunoslari A.P. Rogachev, Z.I. Baranova, V.I. Gorelov, A.A. Xamatova singari olimlar tomonidan tadqiq etilgan.¹

Har qanday kishi oʻz fikrining taʼsir kuchini oshirish va oʻz maqsadini toʻgʻri, aniq, oson, tushunarli qilib ifodalash uchun iboralarga murojaat qiladi. Taʼsirchan ifodalash asosiy oʻrin tutgani uchun iboralarda obrazlilik, majozilik kuchli boʻladi,

¹ Рогачев А.П. Идиоматика китайского языка, отображенная в устойчивых словосочетаниях: Автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 1950; Баранова З.И. Чэньюй как разряд фразеологизмов китайского языка: дис.канд. филол. наук. – М., 1992. – С. 56-58.

qofiya, badiiy tasvir vositalaridan keng foydalaniladi, o‘tkir kinoya qo‘llaniladi. Natijada u mantiqiy tugal ma’noli hikmatli iboraga, chuqur mazmunli pand-nasihat xarakteridagi gapga aylanadi. O‘ziga xos sodda va ixcham badiiy shakl, ritm va ohangga ega bo‘ladi. Xoh og‘zaki so‘zlashuv bo‘lsin, xoh yozma nutqda bo‘lsin biz undan ayrila olmaymiz. O‘z joyida, o‘z paytida mohirona qo‘llanilgan iboralar tilimizga bir xil sehirli kuch bag‘ishlab, tilning ifodalash kuchi va badiiyligini oshiradi. Dunyodagi barcha tillarda sonlar bilan keladigan frazeologik iboralar ko‘p uchraydi.

Xitoy va o‘zbek tillarida ham sonlar bilan keladigan iboralar talaygina bo‘lib, ularni tarjima qilishda sonlarning qanday ma’noda kelishiga asosiy e’tiborni qaratish kerak. Tarjimonning til bilish darajasidan tashqari o‘sha xalq an’anasi, urf-odati, tarixi, etnik jihatdan kelib chiqishi va ayniqsa ulardagi o‘ziga xosligini yaxshilab o‘zlashtirgan bo‘lishi lozim. Chunki aynan mana shu jihat asliyat tilida ko‘proq ifodalangan bo‘lib, asarning mazmun-mohiyati aynan shu o‘ziga xoslikdan iborat bo‘lishi mumkin.

Ba’zi madaniyatlarda sonlar baxtli, ba’zilarida esa baxtsiz sonlar hisoblanishi mumkin. Xitoy aqidalariga ko‘ra har bir sonning o‘z ma’nosi, ta’siri va kuchi mavjud.

Xitoy tilida 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 100, 1000, 10000 sonlar bilan keladigan iboralar juda ko‘p. Biz bu maqolada to‘rt soni ishtirok etgan iboralarni ko‘rib chiqamiz.

Daosizmda 4 soni butun borliqni qamrab olib predmetning shaklini aniqlab uni har tomonlama ko‘rsatib beradi: 4 ta unsur – Osmon, Yer, Quyosh, Oy. 4 ta fasl, dunyoning 4 tomoni kabi. Bashoratlarda 4 soni amaldorlar va ofitserlar, jamiyatda ma’lum bir darajaga erishganlar, muvaffaqiyat va o‘sish ma’nolarini bildirgan. O‘n ikkilik sanoqda 4 soni “Ochiq eshik”, dunyoga chiqish, iliqlik va ochiqlik, yangi imkoniyatlar mazmunini bergan. O‘nlik sanoqda esa 4 soni Mars boshqaruvida va olov elementiga tegishli hisoblangan. Bu barqaror, yorqin, barcha ro‘y beruvchi hodisalarga faol ta’sir qiladi deb hisoblangan.²

Klassik xitoy numerologiyasida 4 soni barqarorlik, ratsionallik va muvozanat ma’nolarini bildiradi. Xitoy xalqi doim irim-sirimlarga ishonuvchanligi va afsona hamda urf-odatlarga jiddiy munosabati bilan tanilgan. Bu ayniqsa qadimgi davrdan hurmat qilinadigan va biroz hayiqishadigan sonlar sehri bilan bog‘liq. Chunki ular bilan inson hayotini boshqarish mumkin deb hisoblashadi. 4 soni Xitoyda eng qo‘rqinchli hisoblanadi. Xitoyliklarning bunday munosabati sabab hatto terafobiya, ya’ni 4 sonidan qo‘rqish ijtimoiy termini paydo bo‘lgan.

Xitoy, Yaponiya va Koreyada to‘rtinchi qavatdan ofis, uy olmaslikka harakat qilishadi, to‘rtinchi qavat boshqa qavatlarga nisbatan arzon turadi. Mashina raqami, samolyot raqami, telefon raqamida to‘rt soni bo‘lsa baxtsiz, yaxshilik olib kelmaydigan raqam deb bilishadi, hatto to‘rt raqamli shifoxonalar ham yo‘q, liftlarda ham to‘rt raqami yozilmaydi. To‘rt sonining o‘rniga “F” yoziladi.

Yaponlarda to‘rt soni “shi”, Koreyslarda “sa” o‘lim so‘zi talaffuziga yaqin bo‘lganligi uchun ular ham yoqtirishmaydi.

² <http://sacralis.com/filosofskie-techeniya/taoism/1125-daoskaya-numerologiya.html>
SACRALIS “Философские течения”, Даосизм, Даосская нумерология

Yapon tilida 49 soni ogʻzaki nutq talaffuzida yoqimsiz, maʼnosi juda qoʻrqinchli boʻlgan “oʻlguningcha kasal boʻl” iborasining talaffuziga yaqin boʻlgani uchun yaponlar bu sonni juda ham yomon koʻrishar ekan.

Baʼzi bir afsonalarda 48 soni “oʻlim puli” deb ham tasvirlangan joylari bor.

Oʻlmoq bilan toʻrt sonining talaffuzi deyarli bir xil boʻlganligi uchun toʻrt soni baxtsiz son, yaxshilik olib kelmaydigan son deb qaraladi. Xitoy rivoyatlarida toʻrt sonini iblislar bilan bogʻlashadi. Xitoyliklar ikki sonini ham yoqtirishmaydi. Xitoy afsonalarida ikki soni “janjal, ixtilof, nizo, mojaro” kabi maʼnolarga bogʻlashadi.

Xitoy tilida 14 - oʻlishni xohlamoq, 24 – oson oʻlish, 74 – aniq oʻladi, 94 – abadiy oʻlim degan maʼnolarni anglatadi.

Xitoyliklar toʻrt sonini omadsizlik olib keladigan son deb bilishgani uchun 2004 yili boʻlib oʻtgan olimpiyada oʻyinlariga xitoylik sportchilar qatnashmagan, sababi 2004 ning ichida toʻrt soni boʻlganligi uchun.³

8 soni esa aksincha, xitoyliklar bu sonni juda ham yoqtirishadi. Ular 8 soni boylik, baxt olib keladi deb hisoblab, iloji boricha 8 sonli narsalarni olishga harakat qilishadi.

Xitoyliklarning doʻkonlariga kirsangiz narsalarning narxi 6.8, 7.8, 38, 58, 80, 88, 888 yuan deb yozib qoʻyishadi, sotuvchi ham, oluvchi ham hursand boʻlib savdo qilishadi. Ishbilarmonlar ishlari oʻngdan kelishi, omadli boʻlishi uchun shartnomalarni 8 sana kuni tuzishga harakat qilishadi va 8 bā raqami bor reyslardagi samolyotlarda uchishni maʼqul koʻrishadi

Pekinda oʻtkazilgan yozgi olimpiada oʻyinlari ham 2008 yili 8 avgust kuni kech soat 8 dan 8 minut oʻtganda boshlandi. Hamda xitoylik sportchilar koʻplab medallarni qoʻlga kiritishgan va olimpiada oʻyinlarini oʻtkazish natijasida Xitoy 150 million dollarga yaqin daromad oldi. Shu sanada koʻpgina yoshlar turmush qurishni maʼqul koʻrishadi. 8 avgustda farzandli boʻlish ular uchun bayramdir.⁴

Urf-odatlarda 4 va 8 sonlarining maʼnolari oʻlim yoki boylik, baxtsizlik yoki baxt maʼnolarida qoʻllanilsa ham, iboralarda tarkibida keluvchi 4 va 8 raqamlari unday maʼnolarni anglatmaydi.

四海之内皆兄弟 sì hǎi zhī nèi jiē xiōng dì – Butun yer yuzi odamlari ogʻa-inidurlar.⁵

四体不勤，五谷不分 sì tǐ bù qín, wǔ gǔ bù fēn – Mehnat qilmagan odam hatto bugʻdoy bilan arpaning farqiga bormas.

放之四海而皆准 fàng zhī sìhǎi ér jiē zhǔn – Hamma joyda bor qoidalar.

四面楚歌 sì miàn chǔ gē – Mushkul ahvolda qolmoq.

四面方西 sì miàn fāng xī – Toʻrt tomoni qibla.

Frazeologik birliklar odatda hayotiy kuzatishlar zaminida paydo boʻladi. Xalqlarning moddiy dunyoni tasavvur etishida esa oʻxshashlik koʻzga tashlanadi. Ammo hech bir tilda frazeologik birliklar obʼyektiv borliqning barcha jabhalarini qamrab ola olmaydi.

³ <http://jj-tours.ru/adds/blog4/2016-01-04-four-in-china.html>

⁴ <https://pismoref.ru/scastlivye-cifry-v-kitae-2/>

⁵ 乌汉-汉乌熟语词条对照辑录 Oʻzbekcha-Xitoycha, Xitoycha-Oʻzbekcha Maqol, Matal va Iboralar Lugʻati 222-bet

To‘rt tomoni qibla – 随心所欲 suí xīn suǒ yù Odatda biror uydan, oiladan haydalgan kishiga, yoki fikri, qilgan ishi noto‘g‘ri bo‘lsa ham, o‘jarlik qiladigan odamga nisbatan “qayoqqa borsang, boraver, to‘rt tomoning qibla” iborasi ishlatiladi.

To‘rt ko‘z bilan – 望目艮欲穿 wàng mù gēn yù chuān.

四方步儿 sì fāng bù er – og‘ir bosiq odam, o‘zini bosib olgan odam, xotirjam.

马靠四蹄，人靠双 mǎ kào sì tí, rén kào shuāng – Ot to‘rt oyog‘iga, odam ikki qo‘liga suyanar.

Xitoy tilining ko‘p ming yillik tarixi davomida judayam ko‘p frazeologik iboralar mavjud. Frazeologik iboralar xitoylik yozuvchi va shoirlarning badiiy asarlaridan va xalq ertaklaridan, insonlarning kundalik hayotidan kelib chiqqan. Tarjimadagi bu iboralar g‘alati va g‘ayrioddiy tuyuladi, ammo xitoyliklar uchun ular havo kabi ajralmasdir va ular bu iboralarni nutqda ham, yozma ravishda ham faol ishlatishlari ajablanarli emas.

吃四方饭 chī sì fāng fàn⁶ – qayerga borsa bir parcha nonini topib yemoq (ma‘nosi oldinlari rohiblar qayerga borsa qorinlarini to‘ydirishgan, bu ibora oddiy odamlar qayerga bormasin bir burda nonini topib yeyishadi, och qolmaydi ma‘nosida qo‘llaniladi. Bir kishi qayerga borsa kuni o‘tadi.

四海他人 sì hǎi tā rén – qarindoshlik aloqasi yo‘q odamlarga nisbatan qo‘llaniladi.

四海一家 sì hǎi yī jiā – bormagan joyi qolmagan odam (dunyo ko‘rgan odam) degan ma‘noda.

他长年旅居世界各地，可以说是四海为家 tā cháng nián lǚ jū shì jiè gè dì, kě yǐ shuō shì sì hǎi wéi jiā – U ko‘p yillar dunyoning har xil yerlarida yashagan, etsa bo‘ladiki u dunyo ko‘rgan odam.

Frazeologik iboralar zamirida ma‘lum obraz, konkret hodisa, predmet tasavvuri yotadi. Bunday obrazlilik iboralarning stilistik imkoniyatlarini oshiradi, ularni tilning kuchli ifoda vositalaridan biriga aylantiradi. Frazeologik iboralarning asosiy qismi nutqda ma‘lum uslubiy maqsad – ekspressivlik uchun xizmat qiladi. Shu bois, frazeologik iboralar badiiy matnda obraz, personaj, xarakter qirralarini to‘la ochishda, voqea-hodisa, holatlarini obrazli, bo‘rttirib tasvirlashda qo‘llanadigan muhim til birligi hisoblanadi.

光被四表 guāng bèi sì biǎo – qilingan yaxshi ishlarni hamma joyga tarqatish.

Frazeologik birliklar voqeilikni nomlash bilan chegaralanib qolmasdan, ko‘chma ma‘noni ham ifodalaydi. Shuning uchun frazeologik birikmalar nafaqat badiiy balki ijtimoiy - siyosiy matnning, umuman nutqning ifodaliligi, timsoliyligi, emotsionalligi va ta’sirchanligini oshiradi.

凑六合六 còu sì hé liù – so‘zma-so‘z tarjimasi: to‘rt tomondan yeg‘ilib, oltitasi mos keldi; juda tasodifiy.

⁶ 汉语成语大全北京 2017 年 245 页

行道 “你的造化，我有营生，这才是凑四合六的勾当”⁷ xíngzhě dào “nǐ de zàohuà, wǒ yǒu yíngshēng, zhè cái shì còu sì hé liù de gòudang–Yo‘lovchi(piyoda) sening omading bor ekan, mening tirikchiligim bor, bu juda mos keladigan nayrang bo‘ldi dedi.

他娶了个好媳妇，日子过得凑四合六，十分幸福 tā qǔle gè hǎo xífù, rìziguò dé còu sì hé liù, shífēn xìngfú – Uning ayoli juda yaxshi xotin, bir-biriga mos tushgan, baxtli yashashadi.

四不象 sì bù xiàng – so‘zma-so‘z tarjimasi: to‘rt tomoni o‘xshamaydi; to‘rt tomoni mos kelmaydi (ma’nosi: hech narsaga o‘xshamagan, g‘alata, mos kelmaydigan).

四角俱全 sì jiǎo jù quán – so‘zma-so‘z tarjimasi: to‘rt burchagi butun (nuqsonsiz).

Maqolada xitoy tilida «4» soni bilan bog‘liq frazeologik birliklarni o‘rganishda, tarjima qilishda xitoyliklarning urf-odatları, madaniyati va so‘zlashuvda keng ishlatiladigan iboralarning kelib chiqish tarixini, hikoya va afsonalarini bilish juda zarurligiga amin bo‘ldik. Shundagina tarjima jarayonida mazmunni boyligi, ta’sir kuchi to‘liq saqlanib qoladi. Xitoy tilidagi iboralarda Xitoy davlatining tarixiy rivojlanish bosqichlari yoki milliy madaniyat ildizlarini to‘liq namoyon etishda, xitoy millatining ko‘z qarashlari, fikrlashi, tafakkur uslublari izlarini topish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Рогачев А.П. Идиоматика китайского языка, отображенная в устойчивых словосочетаниях: Автореф. дис . канд. филол. наук. – М., 1950; Баранова
2. И. Чэньюй как разряд фразеологизмов китайского языка: Дис. канд. филол. наук. – М., 1992. 56-58b
3. 乌汉-汉乌熟语词条对照辑录 O‘zbekcha – Xitoycha Xitoycha – O‘zbekcha Maqol, Matal va Iboralar Lug’ati 222-b 【中】李雅梅 【乌】Ozodjon Ochilov
4. 汉语成语大全北京 2017 年 245 页 商德中書館国际有限公司
5. 《西游记》第十八回：“G‘arba sayohat multiserial” 18-qism T.Akimov tarjimasi 2006y
6. http://sacralis.com/filosofskie-techeniya/taoism/1125-daoskaya-numerologi_ya.html SACRALIS “Философские течения”, Даосизм, Даосская нумерология
7. <http://jj-tours.ru/adds/blog4/2016-01-04-four-in-china.html>
8. <https://pismoref.ru/scastlivye-cifry-v-kitae-2/>

⁷ 《西游记》第十八回：“G‘arba sayohat multiserial” 18-qism T.Akimov tarjimasi 2006y